

A SZŐLŐRE LÉTREJÖTT JOGVISZONYOK TÍPUSAI, SAJÁTOSSÁGAI A KÁLI-MEDENCÉBEN A FEUDALIZMUS IDEJÉN

Az 1980-as években folyt a Balaton-felvidékhez tartozó Káli-medence néprajzának és történetének kutatása. A munkát végző kutatócsoportnak Csoma Zsigmond is tagja volt. Az ő területe a szőlőműveléshez, a borkultúrához kapcsolódott. Az általam folytatott, a népi jogéletre, a jogszokásokra kiterjedő gyűjtés egyes pontokon érintkezett Csoma Zsigmond kutatásával. Így aztán közösen is kerestünk fel adatközlőket, együtt is néztünk át családi levelesládákat. Csoma Zsigmond felkészültsége, közvetlen, derűs személyisége ilyenkor is és a kutatócsoport egész működése során megmutatkozott, építően hatott. Az együtt töltött, szép eredményeket hozó hetekre is emlékezve kívánok tisztelegni az ünnepelt előtt.

A szőlő jogi helyzete a feudalizmus idején

A Káli-medence, az egykor Zala, jelenleg Veszprém megyéhez tartozó, természeti és építészeti szépségekben gazdag Balaton-felvidéki táj nyolc községe sovány határral, szántókkal rendelkezett, de azok fölött áldott szőlőhegyek húzódtak. Balatonhenye, Kékkút, Köveskál, Kővágóörs, Mindszentkál, Monoszló, Salföld, Szentbékálla gyenge minőségű, köves földjének szerény szemes termés hozamával szemben a viruló szőlőművelés játszott évszázadokon át meghatározó szerepet. A 18. század második felétől a 20. század közepéig terjedő, a szőlővel kapcsolatos jogügyleteket vizsgálva el kell különíteni egymástól a feudalizmus, illetve a polgári kor viszonyait. Különösen a feudális időszak érdekes az utókor számára, mikor is a szőlő (egyrészt, mint földterület, másrészt, mint növényzet) tulajdonlása, birtoklása, használata, hasznainak szedése, a vele való rendelkezés sajátos jogszabályok, szokásjogi normák és jogi népszokások keretei között zajlott.

Mindenekelőtt a jogképesség kérdésére kell kitérni, azaz arra, hogy magánjogi jogviszonyok alanya, jogok és köteleességek hordozója ki és mennyiben lehetett. A feudális magyar jogban általában minden ember jogképes volt, de ennek terjedelmét több tényező korlátozta. Teljes jogképessége a rendi korban csak a nemes férfinak volt. A félnemes, azaz agilis férfi, akinek csak anyja volt nemes, úri hatóság alá nem tartozott, személyében szabad ember volt, de jogképessége csak anyjától öröklött javai tekintetében volt teljes. A férfi jobbágy korlátozott jogképességgel bíró személy volt, magánúri hatalom alatt állt, az általa használt telekért földesurának, rendszerint a nemesnek, úrbéri szolgáltatásokkal tartozott. A nők jogképessége a férfiakéhoz képest nem volt teljes, még a nemességnél sem.¹

A feudális magyar magánjog különbséget tett nemesi, városi polgári és jobbágy-paraszti javak között. A nemesi javakat többféleképpen osztályozták. Különös jelentőséggel bírtak köztük az uradalmak (dominium), a közbirtokosságok (compossessoratus) és a nemesi telkek (curiae nobiles). A Káli-medencében, főleg a kurialista falvakban, az egyébként nagy jelentőségű közbirtokosságok általában szőlőkkel nem rendelkeztek. Így tehát az uradalmak és a nemesi telkek kapcsán kell majd szólni róluk. A nemesi javakat a továbbiakban nemesi

¹ BÉLI 1995: 2–7.

jószág (res vagy possessio) értelemben használok. A nemesi telek alapegységét a kuriális, tehát nemesi tulajdonú beltelek képezte. A rajta álló lakóépület bármekkora volt, kúriának minősült, hozzá fundus, azaz beltelki földrészlet kapcsolódott. Mindehhez kültelki földek járultak, jórészt akkorák, mint egy egész jobbágytelek. De az utóbbival ellentétben 1848-ig mentesültek az adózás és más terhek alól.

A jogképesség említett eltérő terjedelmére figyelemmel a feudalizmus idején bármilyen tulajdona nem mindenkinek lehetett. Így nem nemes nemesi jószágot 1844-ig nem szerezhetett, sőt csak az 1884. évi IV. törvénycikk rendezte egyértelműen a nemesi javakra az általános szerzőképességet. Viszont szőleje, azaz szőlőültetvénye, földtulajdon nélkül, de a föld birtoklásával társadalmi hovatartozástól függetlenül – országosan, így a Káli-medencében is – mondhatni bárkinek, nemesnek, agilisnek, jobbágnak, zsellérnek, iparosnak egyaránt lehetett. Városi polgárnak is, de őket a Káli-medencében említeni sem szükséges. Annál inkább szólni kell a kismemesekről, az egytelkes nemesekről. A medence több kurialista falujának (Balatonhenye, Köveskál, Kővágóörs, Monoszló, a 19. század elején Kékkút) meghatározó számú, karakterisztikus részét adták. A 18-19. század itt élő nemesi javarészt paraszti sorban éltek, nem a társadalom módos részéhez tartoztak. Előfordult, hogy egy-egy kismemes másik nemeshez állt be béresnek vagy pásztornak szegődött.² Még pontosabban! A birtokos nemességnak – kiknek jobbágya is volt – csak néhány tagja élt a medence kurialista községeiben. Az itteni ilyen települések mintegy felét a kurialisták, az egytelkes nemesek adták. Nekik jobbágyuk nem volt, de rendszerint egy jobbágyteleknyi nemesi földdel rendelkeztek, ahol néhány zsellér, illetve béres szolgálhatta őket. Voltak kismemesek, akik földdel sem bírtak, ők beálltak más szolgálatába. Ők a nemesi hierarchia aljára kerültek, helyi jelzővel *kódis* (koldus) *nemesek* voltak, szerte az országban pedig bocskoros nemeseknek titulálták őket.

Visszatérve a szőlőre. A feudális jog a megszerezhető szőlőbirtok nagyságát sem korlátozta. A szőlő azonban olyan növénynek minősült, mellyel kapcsolatban speciális szabályok alakultak ki, úgy a földre, mint a növényzetre. A szőlő az ültetéstől kezdve egészen kipusztulásáig vagy kivágásáig jelentős befektetést, sok munkát, nagy szakértelmet kívánt, ezzel együtt komoly értéket hordozott. Ezért is alakulhatott úgy, hogy igen gyakran elvált egymástól a föld tulajdona és a növényzeté, a szőlőé.

A Káli-medencében a feudális korban a szőlővel kapcsolatban a tulajdonlást illetően az alábbi főbb típusok alakultak ki:

I.1. a. A legegyszerűbb, legtisztább formát az jelentette, melynél a föld tulajdonosa és a bele ültetett növényzeté, azaz a szőlőé ugyanaz a személy volt. A paraszti sorban élő nagyszámú kismemesre és agilisre figyelemmel ez a típus a Káli-medencében gyakori volt. Az említett réteg családjával maga ültette, művelte a szőlőjét. Ehhez a kategóriához tartozott az a kismemesi és birtokos nemesi kör is, amely bérest, vincellért tartott, azzal dolgoztatott. (Ez már az átmenetet is jelenti a következő kategóriához.)

b. A Káli-medence nem kurialista falvaiban (Mindszentkál, Salföld, Szentbékáll, bizonyos időszakban Kékkút) egyházi és világi nagybirtokok részeként kisebb mennyiségben allodiális szőlőterületek is voltak. Különösen a veszprémi püspök és káptalan, a piarista kuszodiátus és a gróf Esterházy család birtokait kell megemlíteni. A földnek és a szőlőültetvénynek ennél a típusnál is azonos tulajdonosa volt. A művelést robot formájában vagy béressel, vincellérrel, illetve napszámossal végeztették. Példaként említhető, hogy a piarista kuszodiátusnak Kékkúton volt majorsági szőlője (allodszőlő), mely 1820-ban termett először.³

I.2. Országszerte, de viszonylag kisebb mértékben léteztek az úrbéri állományba

² GELENCSE 1994: 585., S. LACKOVITS 2002: 62–63.

³ SZENTIVÁNYI 1943: 211.

(viszonyba) tartozó szőlők. Az úrbéri jogviszony a földesúr és jobbágya (úrbérese) közötti elsősorban magánjogi, kisebb részben közjogi kapcsolatot jelentett, melynél fogva az előbbi személy részére az utóbbi szolgáltatásra volt kötelezve. A szolgáltatások összegét hívták úrbérnek.⁴ Az úrbéri állományú szőlőt úrbéri földre ültette a jobbágys. Leginkább kertjébe vagy házánál, tehát az úrbéres telekbe tartozó területre. A Káli-medencében sem volt jellemző ez a típus.

- I.3. A leggyakoribb kategória úgy országosan, mint minden bizonnyal a Káli-medencében is, a dézsmás, illetve hegyvamos szőlő volt. Ennél a föld feudális tulajdona a más általi, szőlővel való beültetéssel sem szűnt meg, az a földesúré, rendszerint a nemesé vagy egyházé maradt. A jobbágyot, zsellért, más használót a szőlőültetvényre az általános szabályoktól eltérő, szabadabb jogosultságok illették meg. Ennél a konstrukciónál a szőlő nem tartozott az úrbéres (telki) állományba. Ugyanakkor a föld tulajdonosa részére a föld birtoklójának, használójának, azaz a szőlőültetvény tulajdonosának évente a termés bizonyos – egyötödötől egytizedig terjedő – részét, azaz dézsmát, vagy az évi terméstől függetlenül meghatározott mennyiséget, azaz hegyvámot kellett szolgáltatnia. Ilyen szőlőbirtoka, dézsmás vagy hegyvamos szőlője nemcsak jobbágyoknak, zsellérnek, hanem kisnemesnek, agilisnek, iparosnak, városi polgárnak is lehetett.⁵

A dézsmás, hegyvamos szőlőnél a föld és a szőlőültetvény tulajdona elvált egymástól, eltérő volt az egyik, illetve a másik tulajdonosa. Ugyanakkor a szőlőültetvény tulajdonosa a szőlővel együtt a földet nem csak birtokolta, használta, hasznait szedte, hanem a földtulajdonos hozzájárulásával eladhatta, elcserélhette, elzálogosíthatta. Természetesen a dézsma, illetve vámfizetési kötelezettség fennmaradt. Az ilyen szőlőt tehát az ültetvény tulajdonosa – ha jobbágys volt – a jobbágytelektől elválasztva külön is eladhatta. Ezzel szemben az I.2. típusnál – mivel ott a szőlő az úrbéri telek kiegészítő részét képezte – a szőlőt eladni csak a telekkel együtt lehetett.

A piarista kusztodiátus gazdaságtörténetét megíró Szentiványi Béla az uradalmak oldaláról, tehát a földtulajdonos szemszögéből világított rá a dézsmás szőlő konstrukciójának előnyeire. Az uradalmakban szokás volt, hogy a jobbágyok közt szőlőtelepítésre ingyen földet osztottak ki. Talán szociális belátás is vezette az uraságokat, ugyanis a szőlő jövedelme nagyon megkönnyítette a jobbágy sorsát. De az uradalom számára is roppant előnyös volt a föld nyújtása. A kapott dézsma, a szőlőtermés egyötöde nagyobb jövedelem volt bármely mezőgazdasági termelésnél. Így aztán a Dunántúlon a szőlőtermelés majdnem teljes egészében jobbágykézben volt. A dézsmaszőlők egyre nagyobbodó területe bőségesen öntötte a bort az urasági pincékbe. A bevételt fokozta, hogy az uradalmi kocsmák az eladásnál az uraságnak beszolgáltatott dézsmabort mérték.⁶

A feudális viszonyok megszűnése

Meddig is álltak fenn a feudális viszonyok? A szőlő tekintetében nem könnyű a határvonal meghúzása. Attól függött minden, hogy a szőlő a fent felsoroltak közül melyik kategóriába tartozott.

⁴ MÁRKUS 1907 /VI./: 770.

⁵ Részben eltérő jogi terminológiával és következtetéssel hasonló megállapítások: ÉGETŐ 1977: 580.; 1982: 87.

⁶ SZENTIVÁNYI 1943: 211–212. A szabadalmas szőlő országosan is csekély számban fordult elő, a Káli-medencében nem is találkoztam vele, ezért a típusok között nem soroltam fel. (ÉGETŐ 1981.)

A legelső típusnál (I.1.a–b.) az 1848. évi áprilisi törvények biztosították a polgári korba, jogviszonyba lépést. Az úrbéres állományba tartozó szőlők (I.2.) a többi úrbéres területtel az 1848. évi áprilisi törvények értelmében a volt jobbágyságok szabad tulajdonába kerültek azzal, hogy majd az állam kártalanítja a földesurat. Más volt a helyzet a téma szempontjából legérdekesebb dézsmás és hegyvamos szőlőknél (I.3.). Mivel ezekről az 1848-as törvények nem rendelkeztek, a szőlő- vagy bordézsmát nem került megszüntetésre. 1848. szeptember 15-én az országgyűlés ugyan döntött az eltörléséről, ám ez a rendelkezés – 1849 őszét kivéve – nem került végrehajtásra.

Az 1853. március 3-i császári nyílt parancs pedig több nemesi és földesúri kiváltságot érvényben hagyott, így a bordézsmát is. Ezt a terményszolgáltatást mindaddig fizetni kellett, míg a megváltására sor nem került. A császári pátenst értelmében a megváltás összege a földtulajdonos és a növényzet tulajdonosa (szőlőbirtokos) közötti szabad megegyezés tárgyát képezte, illetve hozzá becsüsöket lehetett igénybe venni. Az egyezségek általában létrejöttek. A kiegyezés utáni, az alkotmányos rend érdekében megszületett 1868. évi XXIX. törvény a még fennmaradó esetekre a megváltást kötelezővé tette. A még ezután is elhúzódó ügyekre a filoxéra vészhez kapcsolódó 1895. évi XIV. törvény tett pontot.⁷ A szőlő tekintetében így a feudális jogviszonyok teljes megszüntetése mintegy fél évszázadot vett igénybe.

A végrehajtást jócskán nehezítette, hogy az egyes típusokba sorolás, azaz a jogszabályok hatályának megállapítása nem volt egyszerű feladat, sokszor az érintettek érdekében is ütközött. Az eligazodást esetenként jogismerettel rendelkezők segítették, így többek között Vas Gereben író, újságíró, ügyvéd, aki a törvények magyarázatában már korábban is gyakorlatot szerzett. A községi elöljárók, jegyzők és ügyködők részére 1864-ben kiadott munkájában szemléletesen választotta el egymástól a különböző jogi helyzetű szőlőket. Nála egyrészt voltak az úrbéres állományba (viszonyba) tartozó szőlők, melyek közé kerültek úgy az úrbéres földekre ültetett szőlők, mint a jobbágyság házában, kertjében, tehát az úrbéres telekhez tartozó területen ültetett szőlő. Másrészt léteztek az úrbéres állományba nem tartozó szőlők: az olyanok, melyeknél a földesúr tiszta tulajdonába tartozó földjére ültette a használó a bor alapját termő növényt. Ezek után a földesúr részére a jobbágynak vagy más használatnak hegyvámot vagy szőlő kilencedet, azaz szőlődezsmát kellett szolgáltatni. Vas Gereben az ilyen szőlőket szorgalmi szőlőknek nevezte és vegyes tulajdonúnak tekintette.⁸ Az 1870-es évekig a Dunántúlon a bordézsmát képezte az uradalmi borborgalom gerincét. A bordézsmát megváltása viszont fordulatot jelentett a szőlőgazdálkodásban. Azért, hogy az urasági pincék üresek ne maradjanak, uradalmi szőlők telepítéséről kellett gondoskodni. Ez a művelés tekintetében számottevő haladást eredményezett: a fajták gondos megválasztását, szakszerű telepítést, művelést.⁹ Mindez azonban már nem a feudális kor, hanem a polgári időszak jogrendszere által volt meghatározott. A korlátozott feudális tulajdont a lényegesen szabadabb polgári tulajdon váltotta fel.

A polgári korban a jogképesség a magánjog területén a törvény előtti egyenlőségből következően teljes és feltétlen lett. A magyar törvények minden személyt, úgy a természetes, mint a jogi személyt, általában jogképességgel ruházták fel. A jogi személyek azonban csak vagyonjogokra bírtak jogképességgel. A természetes személyeknél nem annyira a jogképesség, mint a szerzőképesség kisebb megszorítást szenvedett a kivételes és sajátos társadalmi vagy gazdasági viszonyok miatt.¹⁰

A polgári korban tulajdont eredeti vagy származékos módon már minden jogképes személy szerezhetett, egész szűk kör kivételével (például némelyik szerzetesrend tagja nem). Mindezekből következően a polgári korban a szőlőtulajdon megszerzésére már mindenkinek

⁷ ÉGETŐ 1977. Néhány további, ide kapcsolódó törvénycikk is megalkotásra került.

⁸ VAS 1864: 54.

⁹ SZENTIVÁNYI 1943: 216., 221.

¹⁰ MÁRKUS 1898–1907 /IV./: 473.

lehetősége nyílt. A szőlőtulajdon típusai mindennek nyomán leszűkültek, a rájuk vonatkozó szabályozás egyszerűbb, áttekinthetőbb, egységes lett. A Káli-medencében az alábbi típusokat lehetett megkülönböztetni:

1. A leggyakoribb típusnál a szőlőföld és a növényzet azonos tulajdonost illetett. A korábbi áttekintésből követhető, hogy a feudalizmusból való átmenet időszakában milyen eljárások során alakult ki ez a forma. Az I.1.a-b.–I.3. típusokból egyaránt létrejöhetett. A szőlőterület nagyságától, a tulajdonos anyagi helyzetétől, a gazdálkodás módjától függően változott, hogy a polgári korban ki végezte a művelést. Széles volt a skála. Az egyik szélsőséget az jelentette, mikor a tulajdonos családjával végezte a szőlőművelést, a másik végletet az uradalmak képezték. Nagyobb szőlőterület vincellér alkalmazásával járt, aki a gazdasági cselédekhez hasonló jogviszonyba került. A tulajdonosok gyakran vettek igénybe napszámost és *átajjában* is végeztettek munkát. Alkalmazták a ledolgozást is.¹¹
2. Szántóföldet sem nagyon gyakran, de szőlőt még ritkábban adtak haszonbérletbe, helyi kifejezéssel *bérbe*. Ha mégis, úgy egytől öt évig terjedő időre, rendszerint a termés feléért, harmadáért.

Szőlőszerzési jogcímek

A feudalizmus idején szőlőterülethez alapvetően három módon, azaz jogcímen lehetett jutni.¹²

1. Földterület birtokba (használatba) adása, növényzettel, szőlőtőkével beültetés végett.
2. Adásvétel.
3. Öröklés.

Az alábbiakban az egyes jogcímekhez kapcsolódóan mutatok be néhány szerződést, jogviszonyt a Káli-medencéből. A terjedelmi korlátok miatt keveset. Annak ellenére csak egypárat, hogy mind mások,¹³ mind saját kutatásom szerint a szerződések döntő többsége szőlőterületre vonatkozott, tehát a birtokforgalomban kitüntetett szerepet kapott a szőlő.

Földterület birtokba adása szőlőültetésre

A. A történelmi Magyarországon főleg a földesurak, városi előjáróságok jelöltek ki vagy adtak alkalmanként földterületet szőlőültetésre. A földesurak a majorsági földet vagy az írtást szívesen biztosították jobbágyaiknak szőlőtelepítésre az előnyös bordézsma fejében.¹⁴ Összhangban mindezzel a piarista kuszodiátusnak a dörgicsei uradalmához tartozó Kékkúton és Lovason is voltak dézsmás szőlői.¹⁵ Azt, hogy megközelítőleg milyen feltételekkel adott területet a piarista kuszodiátus, megismerhetjük egy 1837-es Somogy vármegyei szerződésből. Mernyén a kuszodiátus kormányzója 16 jobbággal egy, hússzal fél hold földre kötött szerződést az alábbi feltételekkel:

- Két éven belül a területet jófajta szőlővel elrakni.
- Négy éven át a földet mindenki ingyen bírja.
- Az ötödik évtől a termés egyötödével adóznak az uraságnak.
- A szőlő közé köztes növényt és fát ültetni tilos, kivéve az őszibarackot.
- Aki a szőlőjétől meg kíván válni, csak az uraság engedélyével adhatja el, akinek

¹¹ GELENCSÉR 1988: 179–180.

¹² ÉGETŐ 1982: 87. A továbbiakban követem Égető kategorizálását, némileg eltérő terminológiával.

¹³ S. LACKOVITS 2002: 106.

¹⁴ ÉGETŐ 1982: 88.

¹⁵ SZENTIVÁNYI 1943: 213.

elővételi joga van.¹⁶

Hasonló feltételek érvényesülhettek Kékkúton is.

B. A Káli-medencében az uradalmi dézsmás szőlők mellett igen jellemzőek voltak a kismemesi hegyvamos szőlők. Egy további példát ebből a körből idézek.

1762-ben négy köveskáli nemes, Györfy Mihály, Györfy András, Nagy István és Gombás András rögzítette, hogy a fülöpi prédiumban (ma Révfülöp) fekvő két rétjük egy részét a kővágóörsi Kováts Andrásnak adták birtokba. „*Attuk el Szöllőnek*” – szökött az írás. Ám valójában nem adásvétel történt, hanem a felek hegyvamos szőlőt hoztak létre. Kováts András a szövegben közelebből meg nem határozott „*bizonyos esztendőig*” gyarapíthatta a területet tulajdon szölejével, amiért egy akó (kb. 50 liter) hegyvással tartozott. Viszont kikötésként szerepelt, hogy amennyiben a területet nem gyarapítja, azaz szöölével nem ülteti be, a compossessorok (közirtokosok) a területet „*Földes Uri Hatalommal maguknak ocupálhasák*”, azaz visszavehetik. A „*Hegy Vámos Levelet*” a hegybíró is aláírta.¹⁷

Megállapítható tehát, hogy a Káli-medencében a dézsmás, illetve hegyvamos szöölök létrehozása mind az uradalmak, mind a kisebb-nagyobb birtokkal rendelkező nemesség körében gyakorlat volt, e tekintetben jogszokások érvényesültek.

Amíg az előbbi példában a kismemesek nem kiváltságos jogállású személynek, hanem vélhetően zsellérnek adták birtokba a területet, addig a következő, ugyancsak tipikus esetben, Köveskálon, az egyik kismemes, Nagy Ignác ültette be szöölével, majd használta hosszú időn át felesége apjának földjét. (A birtokbaadás tehát családon belül szívésségből történt.) Apósa, azaz ípa ura beleegyezését Nagy Ignác elnyerte, de annak halála után jelentkeztek a feleségén kívüli örökösök. A kiterjedt Nemes Györfy család tagjai követelték részüket a földből. Egy 1832-ből, Nemes Székér Istvántól származó öröklevél szerint „*Nagy Ignác sógor uramnak még Ipunk Urunk élete Fojása alatt, már sok időtől birtoka alatt levő hegy aljai Diverticulumban levő Szöleje*” sorsát kellett eldönteni. A felek jogvitája során a „*Tekintetes Nemes Vármegye Fő Szolgabírája*” úgy ítélt, hogy a szööl földje az öröklésre figyelemmel a Györfy famíliából a négy kisebb testvérrel illeti. Az osztályos egyezés során az egyik lányörökös férje, Székér István vette fel a földrészt után járó 12 forint kielégítést.¹⁸

Adásvételi szerződések

A szöölével kapcsolatos szerződések között a legnagyobb hányadot az adásvételiiek tették ki. Ezek aztán a jogügylet tárgya szerint további altípusokba sorolhatók.

A. Egy üres földterület eladása alapvetően nem a szöölre létrejött adásvételi szerződések kategóriájába tartozik. A szerződő felek azonban több esetben kifejezetten rögzítették, hogy a jogügylet tárgya szöölnek való föld. Így a Köveskálon, az 1783. június 1-én készült *Szööl földről valló Levél*-ben.¹⁹ Ha a felek ennek a körülménynek akkora, szerződésben rögzítendő jelentőséget tulajdonítottak, úgy alapos okkal soroljuk az ilyen kontraktusokat a szöölével kapcsolatos jogügyletek közé. A „*Bárotza nevezetű Pusztában*” található „*szöölnek való föld*” tekintetében Nemes Somodi Péter és felesége, Nemes Szigeti Judit voltak az eladók. A vevők pedig „*Testvér bátyánk N. Somodi Gergely*” és felesége Nemes Györfy Anna, kiknek hasonló nagyságú, ugyancsak „*szöölnek való föld*” esett a vétel tárgyát képező ingatlan szomszédságába, napkelet felől. A Somodi testvérek „*osztár*”, azaz osztályos egyezés, öröklés révén jutottak földjükhöz. A férfi vevő tehát testvér is, szomszéd is volt. Ez a két, egyidejűleg felbukkanó körülmény jó alkalmat ad, hogy szööljak a feudális tulajdon

¹⁶ SZENTIVÁNYI 1943: 212.

¹⁷ Kenessey család iratai (Györfy Kálmán és felesége, Kenessey Kornélia tulajdonában, Köveskál). A családi iratok tulajdonosai az 1981–1988 közötti időszakra értendők.

¹⁸ Györfy család iratai (Györfy Erzsébet tulajdonában, Köveskál)

¹⁹ Kenessey család iratai

tartalmáról, továbbá a szomszédok elővásárlási jogáról.

A feudális tulajdon korlátozottabb volt, mint a római jogban meglévő, illetve a polgári kor tulajdona. A feudális földtulajdon egyik jellemzője volt, hogy hiányzott belőle a szabad rendelkezés, kötve volt többek között a családhoz, az atyafiakhoz. A nemesi jogot szabályozó *Hármaskönyv* szerint eladásnál a törvényes örökösnek minősülő fiúkat, leányokat és más atyafiakat meg kellett kínálni, azaz ők elővásárlási jogukkal élhettek, tehát a vételnél másokat megelőztek.²⁰ Frank Ignác szerint a megkínálási kötelesség oly szoros volt, hogy ha az elmaradt, az örök-vallás, azaz adásvétel felbontását nem csak a jogosult, hanem örököse is kérhette.²¹

A nemesi jog szerint a nem osztályos atyafiaknak és a szomszédoknak kisebb jogosultságuk volt, mert őket az eladó nem volt köteles megkínálni, de ha mégis kedvük volt az ingatlanhoz, akkor az idegeneket megelőzve megvehették azt.²² Degré Alajos szerint az újkori jogfejlődés során a jogalkalmazók a szomszédok elővásárlási jogához szigorúan ragaszkodtak. Egészen 1848-ig a szomszéd – a szerződésben szereplő vételár letétele mellett – elidegenítésnél mást megelőző ajánlatot tehetett. Az 1852. november 29-i császári pátens, az ösiségi nyílt parancs, eltörölte a szomszédok elővásárlási jogát.²³ Ezt a rendelkezést az 1861-ben megtartott Országbírói Értekezlet az Ideiglenes Törvénykezési Szabályokban fenntartotta.²⁴

Az 1783. évi köveskáli esetről alkalmazták a *Hármaskönyv* rendelkezéseit, az osztályos atyafi, egyben szomszéd elővásárlási jogát. Ez a személy vette meg a tárgybeli ingatlant. A megkínálás módjára, megtörténte a Káli-medencében az iratok rendszerint nem utalnak. Viszont több szerződésnél egyértelműen az atyafi, azaz hozzátartozó vagy a szomszéd került a vevő pozíciójába. Tehát a jogi szabályozás hatályosult.

B. Voltak esetek, mikor a tulajdonos kisnemes úgy adta el szőlejét nem kiváltságos jogállású személynek, hogy a szerződéskötéskor vételárat, a későbbiekben évente hegyvámot tartozott érte fizetni. Szorosabb értelemben ilyenkor a növényzet, a szőlőtőkék elidegenítése történt meg. Példa erre Nemes Rédei Andrásnak Köveskálon, 1796. Karácsony hava 3. napján tett jognyilatkozata. A köveskáli szőlőhegyen, a tálföldi részen fekvő „*egy kis darab Szőlőtske*”-jét adta el az ugyancsak köveskáli Szijártó Györgynek és feleségének, Horvát Évának, „*s mind a két ágon Lett és Leendő maradékinak*” 36 „*Rhénés*” forintokon „*egy fertály akó Hegy Vámjában*”. Azaz a vevők kb. 12 liter hegyvámot minden évben, a termés nagyságától függetlenül szolgáltatni voltak kötelesek az eladónak. Egyébként a „*szőlőt Szabadon és minden háborgatás nélkül*” bírhatták, gyarapíthatták, használhatták.²⁵ A föld és a növényzet tulajdona a szerződéssel tehát elvált egymástól.

A 'levelet' szövegező Nemes Rédei András szükségesnek tartotta beírni, hogy a „*szőlőtskét*” Szijártó Györgynek és feleségének és mindkét ágon, azaz fiúként vagy leányként már megszületett vagy megszülető leszármazottainak adta el. A leszármazottakra utalás gyakran előfordul a Káli-medence szőlővel kapcsolatos szerződéseiben, tehát egy általános szerződési formula került alkalmazásra. Ilyen módon a nemesi rendbe nem tartozó vevők mindkét nembeli leszármazottai részére biztosítva lett a jogi szabályokból is következő öröklés.

C. A növényzet tulajdonosa eladhatta szőlejét akkor is, ha a földnek nem volt tulajdonosa, hanem azután szolgáltatást, hegyvámot fizetett. Tipikus példa erre az a *Bévalló Szőlő Levél*, melyet 1817. március 26-án kötöttek. Nemes Gyenis Ádám a szentbékállai határban, a töltési

²⁰ WERBŐCZY 1897: 133. HK. I. 60.1–2. §.

²¹ FRANK 1845: 360.

²² WERBŐCZY 1897: 135. HK. I. 60.9–10. §.; FRANK 1845: 363.

²³ DEGRÉ 2004: 310.

²⁴ Országbírói Értekezlet 1861: 7., 12.2. §., 20. §.

²⁵ Kenessey család iratai

diverticulumban „*Tekintetes Lengyel Anna Asszonyság fundusán*” fekvő szőlőjét adta el Nemes Hegyi Péternek és feleségének, Nemes Pálfi Juliannának, 120 forint váltócédula pénzen. A jogügylet valamennyi szereplője nemes volt. De ez nem változtatott azon, hogy a vevő évente fél akó (kb. 24 liter) hegyvámot és „35 pénzt” volt köteles fogyasztás nélkül a földtulajdonosnak, Lengyel Annának beszolgáltatni. Az írás szövege szól „*az Hegység Igazságának megtartása*”-ról, azaz a szőlőhegy szabályainak betartási kötelezettségéről és arról, hogy a jogügylet Lengyel Anna hozzájárulásával jött létre. Tehát a vevő a szőlőt „*a Tekéntetes Asszonyság engedelmével békével bírja, gyarapítsa és használja*”. A Hegység, azaz a hegyközség bírāja, nótáriusa és előljárói is aláírták, illetve jobbára kereszttel jelölték az okiratot, melyet a Hegység pecsétjével is elláttak.²⁶

A jogügyletből az is kiderül, hogy a hegyvám általában csak természetben járt, de ritkábban természetben és pénzben is. A jogszokás így élt.

Ugyancsak a szőlőművelés tulajdonát idegenítette el Agilis Kenyeres Sándor „*Nemes Monoszlai Helység*”-ben 1841. március 1-én. Ahogy a „*szőlő Vallo Levelé*”-ben fogalmazott, „*Agilis Kenyeres Sándor adom tudtára mind azoknak akiknek illik most avagy jövőendőben is illeni fog hogy sok elkerülhetetlen Szükségimtől viseltetvén kéntelen voltam azon kis Hegy Vámos Szőlőmet eladni, mely vagyon ezen Ns. és Reformátos Szent eklézsia fundusán*”, azaz földjén. A három vágóból (helyi szőlőterület mérték) álló szőlő el- és általadása a szintén monoszlói Agilis Varga Jánosnak és feleségének, Nemes Szétsi Szigeti Katalinnak „*és ezeknek Gyermeküknek*” történt 100 váltócédula forintokért. A vevők is kötelesek voltak szolgáltatni az egy akó hegyvámot, mégpedig Simon Júdás napján, jó és alkalmas borból, a saját hordójukban, helyileg oda, ahová a Monoszlói Szent Eklézsia rendelte. További kikötés volt, hogy mindezekén túl, ahányszor a szőlő eladásra kerül, a *kész alkubul*, azaz a kialakult vételárból egyhuszad rész az egyházat illeti. Az okiratot az eladón kívül aláírta az egyház kurátora (ezzel hozzájárulását is jelezte), a hegybíró, a helység törvénybírája és esküdtjei, valamint jegyzője, aki az iratot szövegezte.²⁷

Az idézett szöveg nyomán az okirat bevezető részéből azonnal feltűnik az elidegenítés okára hivatkozás. Ez nagyon tudatos az eladó részéről. A *Hármaskönyv* szerint ugyanis a nemesi birtokeladás, azaz a tulajdon eladása csak szükségszerűségből történhet, különben nem áll meg, azaz nem érvényes.²⁸ Az agilisok, akik magukat a nemesek közé igyekeztek sorolni, magukra nézve kötelezőnek tekintették a *Hármaskönyvet*. Tehát a példánkbeli agilis is eszerint járt el, tartotta a helyben kialakult szokásjogot.

A földesúrnak, illetőleg a föld tulajdonosának járó terményadó, a hegyvám szolgáltatási ideje, mennyisége, módja, tartalma (bor, must vagy szőlő), milyensége tekintetében tájegységenként, földesurakként, időszakokként eltérő gyakorlat alakult ki. Az idézett monoszlói esetről a reformkori eljárást, a helyi jogszokást ismerjük meg. A Káli-medencében Simon Júdás vagy Simon Júda napja (október 28.) a jeles napok közé számított, határnapot is jelentett, különösen a két legfontosabb gazdálkodási tevékenység, a szőlőművelés és az állattenyésztés terén.²⁹

A hegyvámon túl az egyházat, illetve más földtulajdonost megillető vételár-rész kikötése többször előfordult a Káli-medencében. Ez tekinthető úgy is, hogy a jogosult az elidegenítéshez történő hozzájárulás fejében kérte. A két idézett példából az is látható, hogy a jogügyletnek mindenképpen kellett a jogosultnak, azaz a föld tulajdonosának hozzájárulása.

D. A feudalizmus idején a nemesi jószág fogalomkörébe tartozó, mégpedig a szerzeményi jószágra jöhetett létre elsősorban az olyan adásvételi szerződés, mely egyaránt jelentette a föld és a növényzet elidegenítését.

²⁶ Vajai család iratai (Vajai Istvánné született Fatér Etelka tulajdonában, Szentbékállá)

²⁷ Monoszlói református egyház iratai (Monoszlói Református Egyház tulajdonában, Monoszló)

²⁸ WERBŐCZY 1897: 131–133. HK. I. 59.

²⁹ SELMECZI KOVÁCS 2009: 275.

A nemesi jog ugyanis különbséget tett egyrészt az ősi, azaz örökölt, másrészt a szerzett, azaz vásárolt jószág, vagyis ingatlan között. Az előbbi tekintetében érvényesült az ősiség korlátja, míg a szerzett ingatlant, így a téma szempontjából érdekes szőlőt a tulajdonos könnyebben értékesíthette. Több példára leltem e vonatkozásban is. Különösen figyelemreméltó egy 1816-os bizonyáglevél, melyben Nemes Hegyi Pál 69 esztendőös kövágóörsi lakos tanúsította, hogy a Fülöpi hegyen levő egyik „*Nemes Szőlő mindenkor pénzen folyo jóság*” volt, azaz a tulajdonosok, mint szerzeményi ingatlant adták tovább. Az idős férfi emlékezete, bizonyos tudása, lelkiismerete szerint vallotta, hogy a szőlőt, tehát a fundust (földet) és vele a növényzetet, egymást követően többen, szinte láncolatszerűen értékesítették. Először Nemes Kövesy Tamás és András urak bírták. Azoktól vette meg Tisztelendő Iványi Sándor, a kövágóörsi evangélikus gyülekezet prédikátora. Ennek két leszármazottjától, azaz Iványi Ádámtól az egyik részt, Iványi Juliannától és férjétől Nemes Hegyi Gergelytől a másik részt vásárolta meg Nemzeti Bárány György. Az utóbbi tulajdonos leszármazottai „*azon nemesi szabadságban adták el*” Nemes Gombos Istvánnak, „*a minémű szabadságban vette volt meg*” azt Nemzeti Bárány György. Erről a „*Szőlő eladásáról és vevéséről szolló Levél bizonyágot téssen*”. A tanú Nemes Hegyi Pál vallomását a „*Hegy Bíró, -Nótár, -Mester és -Esküttek*” előtt tette, akik az iratot kézvonásukkal látták el, illetőleg a nótárius alá is írta. A szőlőhegy közösségének pecsétje is rákerült az iratra.³⁰

Az okiratban hivatkozás történt a nemesi szabadságra és az ősi, illetve szerzeményi jószágra. Így alkalom nyílik áttekinteni, hogy a szőlőbirtok szempontjából ezek a fogalmak milyen tartalommal rendelkeztek.

A nemességet illető jogokat a feudális kor végén két csoportra osztották. Léteztek a sarkalatos és a nem sarkalatos jogok. Az előbbieket köré a *Hármaskönyv* I.9-ben lehetett fellelni.³¹ A téma, a szőlőbirtok szempontjából ide tartozott az a jog, hogy a magyar nemes egyedül megkoronázott fejedelmének volt alattvalója, melyből következően a fejedelem mások panaszára, vádaskodására a törvény rendes útjain kívül sem személyében, sem vagyonában nem háborgathatta. Úgyszintén ide tartozott, hogy a magyar nemes minden jószágával, azok jövedelmeivel saját határain belül szabadon és kedve szerint élhetett. Semminemű teherrel, szolgálattal, adózással, vámmal, harmincaddal nem tartozott. Kivételt képezett, hogy külföldi kereskedésnél harmincadot fizetett, vagy ha jobbágytelket, urasági földet, polgári telket bírt.³² Frappánsan fogalmazta meg Frank Ignác, hogy „*nemes jószág az, melyen a nemesnek felkelésén kívül egyéb törvényes szolgálat terhe nem fekszik*”.³³ Gyakorlat volt a Káli-medencében, hogy az okiratokban a nemesi telek, így az ahhoz tartozó szőlő kapcsán rendszerint többször is utaltak a nemesi szabadságra, az azzal történő élésre.

Hazai feudális törvényeink nagy különbséget tettek az ősi és az egyéb javak között. A nemességnél az ősiről törvényes örökös léte esetén a birtokos (tulajdonos) – bizonyos kivételektől eltekintve – nem intézkedhetett. Ősinek pedig az számított, ami az elődöktől törvényes öröklés révén az utódra szállott. Az ősi jószág aztán nem egyedül azé volt, aki bírta, hanem az egész nemzetségé, melynek tagjai az örökségre számot tarthattak. Az ősi örökséget tehát főszabályként idegen kézre adni, terhelni nem volt szabad. A szerzeményről viszont szabadon lehetett rendelkezni.³⁴

Az ősi-szerzeményi különbségtétel, a gyökeresen eltérő jogi helyzet és jogszabályi rendelkezések miatt nagy jelentőséggel bírt a jószág egyértelmű besorolása és annak

³⁰ Barla család iratai (Dr. Simonyi Ernőné Bárány Erzsébet tulajdonában, Kövágóörs)

³¹ WERBŐCZY 1897: 65–69.

³² FRANK 1845: 108., 110.; BEÖTHY 1846: 62–63.

³³ FRANK 1845: 112.

³⁴ FRANK 1845: 196–197., 502.

bizonyítása. Így történt ez példánkban is, és általában is. Tehát a vonatkozó szabályok a szőlőnél is hatályosultak.

E. A csere tulajdonképpen két adásvételi szerződés, ahol a feudalizmusban is az adásvétel szabályai érvényesültek. Ám ez esetben nem pénz-ingatlan, hanem ingatlan-ingatlan csere zajlott le. A szőlők (a föld és a rajta lévő növényzet) cseréjére vonatkozóan is több bizonyítólevél került a kezembe. Az egyik, tipikus szerződést 1815. május 13-án, Kővágóörsön kötötték, a hegybíró és az esküdtek jelenlétében. Tisztelendő Barla Mihály, a „*Keővágó Eörsi Evangelica Gyülekezet Lelki Tanitoja és Hitves Társa, Hruž Mária az Etséri Szőlőhegyen*” levő, Nemes Sárffy Imrétől vásárolt „*Nemes Szőlőtt fundusával egygyütt*” örökösen cserélte el Nemes Gombos András és hitvestársa, Nemes Tsökör Julianna tulajdonában, a Fülöpi hegyen fekvő „*Nemes Szőlejekért*”. Értékkülönbözetként a lelkész 250 forintot fizetett. Gombos András és felesége pedig kijelentették, hogy egy akarattal, fundussal együtt, örökösen, azzal a nemesi szabadsággal cserélték el szőlőjüket, amellyel a férfi és édesatyja, mint tulajdon vásárolt nemesi jószágukat békésen bírták.

A lelkész szőlőterülete a rajta lévő épülettel együtt felső részét képezte egy szőlőbirtoknak. A csere keretében Nemes Gombos Andrásék átvették a szőlőbirtok alsó, merőben eltérő jogállású részét is. „*Méltóságos Gróf Esterházy Miklós fundusán*” levő szőlőt az „*Uraságot illető Jusnak beszolgáltatásával*”, azaz hegyvámmal. Ezért a lelkésznek 350 forintot fizettek.

Nemes Gombos András kötelezettséget vállalt, hogy ha a tiszteletes és felesége „*a békességes birtoklásban akadályoztatnának*”, arra az esetre a legális evictioval, azaz a törvényes szavatossággal tartozik. Kötelezte magát továbbá a tekintetes, nemes Veszprémi Káptalan előtti megjelenésre és arra, hogy ott „*az örökös egymással által adás végett vallást*” tesz.³⁵

Ez a szerződés is számos körülményre hívja fel a figyelmet. A nemesi szabadságról és a szerzeményről írtakat megismételni szükségtelen. Azokon túl azonban érdemes megemlíteni, hogy miként látták a cserét abban a korban. „*Az igazi cserében sérelem nincsen, ezért ősi örökségét is akárki, ha megtartja az egyenlőséget cserébe szabadon adhatja.*” Ebben sem fiai, sem más rokonai nem gátolhatták. Azért sem, mert a cserélő felek általában csak könnyebbséget kerestek, például a távollakás kiküszöbölését. Nem volt szükséges cserénél a megkínálás sem. Egyébként a csere lehetett vegyes jellegű, amikor az egyik fél a jószág mellett pénzt is adott.³⁶ Esetünkben is vegyes csere zajlott le.

Nemesi javak megszerzésére nem mindenkinek volt képessége. A hazai feudális törvények szerint azonban a papok ugyanazzal a szabadsággal élhettek, amelyekkel a nemesek, lényegileg semmi szolgálattal, semmi adóval nem tartoztak.³⁷ Barla Mihály tiszteletes és felesége ezért szerezhette meg a nemesi szőlőt.

Nemes Gombos András a szavatossággal (evictio) valójában perbeli kötelezettséget vállalt magára, ami a 18-19. században az adásvételi és persze a csereszerződések leggyakoribb biztosítéka volt, bár a Káli-medencében a szerződések kisebb részénél fordult elő. Adásvétellel tulajdont szerezni csak tulajdonostól lehetett, így a szavatosság azt jelentette, hogy az egyik fél tulajdonosként adta át a szerződés tárgyát a másiknak. Ha azt az új tulajdonostól mégis el akarták perelni, úgy a korábbi tulajdonos köteles volt az új oldalán perbe lépni, pernyertességét elősegíteni.³⁸

Nemes Gombos András a Veszprémi Káptalan, mint hiteles hely előtti megjelenésre és ott a jogügylet bevallására is kötelezte magát. A magyar feudális jogban a fassio, a vallás, a bevallás, a felvallás, illetőleg a fassio perennalis, azaz örök felvallás kifejezések különös

³⁵ Barla család iratai

³⁶ FRANK 1845: 356., 361.

³⁷ FRANK 1845: 117.

³⁸ HOMOKI-NAGY 2003: 17. A szerző tanulmányát egyéb tekintetben is haszonnal forgattam.

értelemmel, jelentőséggel bírtak. Az említett kifejezések mindkét nyelven valójában rövidítések voltak. A jogban járatos ember azonban jól tudta, hogy a felvállás valamilyen szerződés vagy intézkedés megtétele hiteles helyen, az örök vallás pedig a jószág (ingatlan) örökös átadása a hiteles helyen, főleg káptalannál, konventnél. A megjelenő felek ugyanis itt a szerződést, intézkedést bevallották, hogy az jegyzőkönyvben rögzítve fennmaradjon, illetve hiteles pecséttel ellátott, kiadott valló levélben a törvény előtt önmagában bizonyítékul szolgáljon.³⁹ A Káli-medencében fellelt iratok közt igen gyakori volt a külzeten vagy a szövegben a valló levél, örökös levél és hasonló megjelölés. Amint a körülményekből megállapítható volt, az elnevezést nem csak a hiteles helyen kiállított, hanem a nótárius, a tiszteletes, illetve más, bizonyos fokú jogismerettel rendelkező személy által készített okiratra is használták. A jogi népszokás így szélesítette a fogalom körét.

Öröklés

A szőlőszedés harmadik, gyakori jogcíme az öröklés volt. E tekintetben a Káli-medencében is gazdag a fennmaradt okirati anyag, különösen végrendelet és osztályos egyezség formájában. Az öröklési jogszokásokról korábban már hosszabb tanulmányban szóltam.⁴⁰ Ezúttal a hagyatékból csak a szőlőt érintve ismertetek néhány osztályos egyezséget.

A magyar feudális öröklési jogban más szabályok vonatkoztak a nemesekre, mások a jobbágy-parasztoakra. Ezen túl különbséget kellett tenni a férfiak és a nők öröklési rendje között. Végezetül az egyes dolgoknak, a vagyontárgyaknak is különböző, sajátos öröklési rendje volt.

A címben jelzett téma szempontjából csak a legfontosabb szabályokat kívánom röviden ismertetni.

A nemességnél törvényes öröklés esetén az ősiség intézménye volt a meghatározó. Az apai vagyontól az apa, az anyaiától az anya örökösei örökölték. Az öröklés sorrendje szigorúan meghatározott volt, legelőször a lemenők örökölték. Az örökhagyó halála után elkészült leltár tartalmazta, hogy az ingatlanokból mi tartozik az ősi, a szerzett, illetve az adományos jószág körébe, továbbá azt, hogy van-e ingó. Számba vették az örökösöket is. Az apa ősi vagyontól az örökhagyó fiai örökölték, fejenként egyenlő arányban (kiesésnél az unokák törzsenként egyenlően). A szerzett vagyont viszont a gyermekek, tehát a fiúk és leányok egyaránt örökölték, fejenként egyenlő arányban. Az ingóságokat – némi kivétellel (pl. családi iratok, apa fegyverei) – ugyanígy. Az örökhagyó hagyatékából azonban mindenekelőtt ki kellett adni a feleség hozományát, hitbérét, az özvegyet illető ingóságokat, továbbá az ősi vagyontól a leányokat megillető leánynegyedét. Ez utóbbi a női különjogok körébe tartozott. A leánynegyed az apa ősi jószágának negyedét képezte, mely a leányokat együttesen illette meg, és közbeesésben kellett a jogosultak részére kifizetni. Az anya ősi és szerzett vagyontól a fiúk és leányok egyenlő részben örökölték.

A jobbágyoknál az ingó és ingatlan apai vagyontól a fiúk és a kiházásítatlan lányok fejenként egyenlő arányban örökölték. A kiházásított lányok az apai örökségből már nem kaptak.⁴¹

Az osztályos egyezségnél vagy röviden osztálynál (helyi kifejezéssel *osztál*, *osztár*) az örökösök a megörökölt hagyaték felosztásáról, a vagyontársaság megszüntetéséről rendelkeztek. Különösen az ősi jószág tekintetében került sor az örökléssel előálló közösség megszüntetésére, hogy azután az örökösök közül ki-kik külön és szabadon gazdálkodhasson, így nagyobb hasznot és kedvet leljen. Az ősi jószág esetében jogi értelemben a megosztott örökség is az egész nemzetség tulajdona maradt, ahogy előtte is volt.

³⁹ FRANK 1845: 343–345.

⁴⁰ GELENCSÉR 1985.

⁴¹ BÉLI 1995: 47.; MEZEY 2007: 83., 134–138.

Az osztályos egyezségnél a törvényi rendelkezések betartását megállapítani nem egyszerű. Az iratokból ugyanis rendszerint nem derül ki több fontos körülmény, így sokszor az egyes jószágtestek, ingatlanok nagysága, értéke.

A szőlők tekintetében a nemességnél az a feltűnő, hogy azokból nagyobb számuk, területük nyomán a leányok is természetben részesültek. A szőlő értéke miatt nyilván erre törekedtek is, jussukat követelték. A példák sorát a köveskáli Nemes Györffy György törvényes leszármazottainak, három fiának (Ferenc, Gáspár, Mihály) és öt leányának (Erzsébet, Judit, Anna, Éva, Zsuzsanna), illetve némelyikük halála esetén az unokáknak 1764-ből származó osztálylevelével kezdem. Az örökösök maguk között megegyeztek a curialis sessiok, a szőlők, a szántóföldek és a rétek megosztásáról. A szőlők tekintetében megállapítható, hogy valamennyi gyermek, illetve kiesés esetén unoka kapott szőlőterületet. Az okirat előbb a férfiak, azután a nők, illetve a leszármazottaik részére jutó, a Töltési hegyen található területeket sorolta fel. A szőlők nagyságára nincs utalás. Talán Mihály és Ferenc többet kapott, mert nekik két darabnak fele-fele jutott, de az egyenlő arányú megosztás sem kizárt. Egy további, vélhetően kisebb szőlőterületet, amit korábban özvegyként a nyolc testvér anyja használt, úgy tűnik, egyenlő arányban osztottak fel. A föld, így a szőlőterületek természetbeni, a legkisebb parcelláig terjedő megosztása ugyanis jogszokásként élt, különösen jellemző volt a Káli-medence kisnemeseire. A természetbeni megosztásból általában a lányok sem maradtak ki. Az 1764-es esetről viszont *közre maradt*, azaz közösen használták tovább az örökösök a „Nagy Pinczét”. Szintén *közre maradt* az az egy akó hegyvám, melyet a Töltési sessioban lévő terület használata után Iványi Ferenc fizetett.

Egy osztálylevelél elkészítése komoly feladatot jelentett. Az 1764. évről ugyan nem tudni, hogy ki szerkesztette, de az biztos, hogy nem hiteleshely. A viszonylagos pontosság ellenére a további adatok hiányában itt sem állapítható meg, hogy az öröklési szabályok maradéktalanul érvényesültek-e. Egy 1803-ból származó, az iratra került feljegyzés viszont arra utal, hogy a nagyszámú érintett az osztályt betartotta, az usus, azaz a gyakorlat a megállapodást követte.⁴²

A Káli-medencében tehát a földek közül nagyobb értékkel az erdők mellett a szőlők bírtak. A határ tekintélyes részét azzal ültették be. Így – miként fentebb említésre került – jutott belőlük a leány leszármazottaknak, akik azok megszerzésére törekedtek is. Egy 1832-es bizonyáglevélből szintén ez derül ki. Az okiratot Köveskál mezőváros előljárói adták ki, azt a hites jegyző fogalmazta meg. Tartalma szerint 1832 májusában meghalt idősebb Nemes Hegyi Zsigmond, aki után hat élő leszármazó maradt. Ők atyafiságosan osztályos egyezséget kötöttek, melynél Nemes Hegyi Lídiának is jutott egy darab szőlő. Ehhez csatoltak hozzá az egyezés szerint egy további kis darab ősi földet, melyet korábban az édesapa engedelmével ifjabb Nemes Hegyi Zsigmond plántált, azaz ültetett be szőlővel. A lány leszármazott egyezségük szerint a növényzetért 50 váltó forintot fizetett fiú testvéreinek. Nemes Hegyi Lídia férje, Nemes Rédei József, májustól művelte az egész szőlőt. Ennek ellenére októberben ifjabb Hegyi Zsigmond a korábban általa ültetett részt leszüretelte. Az előjáróság maga elé idézte, hol csak sovány mentségeket tudott előadni, ám testvérével és annak férjével meg nem egyezett. Az előjáróság ítéletet nem hozott, mert az úgy „*hatalmát fölül haladta*”.⁴³

Az eset egyrészt újabb példát hozott a szívességi földhasználatra, az ősi földnek a szülő hozzájárulásával, a leszármazott általi szőlővel beültetésére. Másrészt adalékot szolgáltatott a leánygyermek természetbeni öröklésére.

A szőlő birtoklásának a 18–19. században a magyar nyelvterületen mindenütt rangjelző szerepe volt.⁴⁴ Különösen így állt a helyzet a nemességnél, melynek mentalitásáról, sajátos értékrendjéről számosan szóltak.⁴⁵ Nyilvánvaló, hogy a Káli-medence nemesei, köztük a

⁴² Gyenis család iratai (Leopold Ferencné született Györffy Sarolta tulajdonában, Köveskál)

⁴³ Gyenis család iratai

⁴⁴ ÉGETŐ 2001: 594.

⁴⁵ PALÁDI-KOVÁCS 1981.; 2000.; NAGY 1998: 81.; KÓSA 2001: 46–58. és mások

leányleszármazottak ezért is törekedtek arra, hogy a rájuk eső részt természetben kapják meg, így szőlővel, illetve borral rendelkezzenek.

Az osztályos egyezségnél a nem nemesek körében a kisebb területű vagy csak egy darab szőlőt, a hozzá tartozó gazdasági felszereléssel együtt viszont elsősorban a fiú leszármazott örökölte. 1831-ben Kővágóörsön a helység római katolikus részről szolgáló nemes törvénybírája és esküdtjei adtak ki bizonyságlevelet Tót Mihályné született Kiss Julianna után maradt földekről a leszármazottak részére. A négy lány és egy fiú között földek és rétek kerültek megosztásra. A nagyszámú földterület részben tovább osztódott, mert a leszármazottak egy-egy földdarabot nem csak teljes egészében, hanem esetenként egyharmad vagy egyötöd részben kaptak meg. Figyelemreméltó viszont, hogy az etséri határrészben fekvő új szőlőt a fiú József, illetve leszármazottai szerezték meg. Az ugyancsak hagyatékot képező, csekély mennyiségű negyed akó hegyvámot közös ötödrészre fennhagyták.⁴⁶

Összegzés

A Káli-medencében a szőlővel kapcsolatos jognyilatkozatok, jogügyletek során a feudális korban a törvényi rendelkezéseket és az ország szokásjogát alapvetően megtartották. Ezek mellett azonban a helyi szokásjog szabályai és a jogi népszokások is érvényesültek.

Feltűnő, hogy különösen a kurialista falvakban alakult ki sok életviszony, melyek a jog, illetőleg a jogszokások általi rendezést kívántak. Az is feltűnő, hogy a térségben létrejött jogviszonyok köréből milyen nagy arány kapcsolódott a szőlőhöz. Mindezeket tekintélyes számban fennmaradt, jórészt veretes magyar nyelvű, szépen és szabatosan írt 18-19. századi okiratok bizonyítják. Közülük a legrégebbiek még magukon viselik a középkori oklevelek azon formai és tartalmi jegyeit, melyekre Kajtár István külön is felhívta a figyelmet, rámutatva a magánjogi ügyletek oklevéltani gyökereire. Arra, hogy a középkori udvari oklevél formulák miként hatottak a köznép körében kialakuló jogi írásbeliség egyszerűbb világára.⁴⁷

A Káli-medencében a feudalizmus idejéből, a 18-19. századból fennmaradt magyar nyelvű iratok a régebbi oklevelek hagyományán túl a korabeli magyar nyelvű jogi stílusra, jogi szakkifejezésekre, fordulatokra is szemléletes példák sorát hozzák. Különösen érdekes és értékes mindez azon korból, amikor a törvények, az eljárások, a jogi szakirodalom nyelve döntően a latin volt. Kellett mindehhez a Káli-medence öntudatos, bizonyos jogi ismeretekkel rendelkező, nemesi, agilis és egyházi rétege.

Irodalom

- BÉLI Gábor 1995: *Magyar jogtörténet az államalapítástól 1848-ig*. JPTE ÁJK, Pécs. (Institutiones juris)
- DEGRÉ Alajos (szerk.) 2004: *Válogatott jogtörténeti tanulmányok*. Osiris Kiadó, Budapest. (Millenniumi magyar történelem Historikusok)
- ÉGETŐ Melinda 1977: Dézsmaváltság. In Ortutay Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon A–E 1*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 580–581.
- ÉGETŐ Melinda 1981: Szabadalmas szőlő. In Ortutay Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon N–Szé 4*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 517.
- ÉGETŐ Melinda 1982: Szőlőbirtoklás. In Ortutay Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon*

⁴⁶ Marton család iratai (Marton Kornélia tulajdonában, Szentbékállá)

⁴⁷ KAJTÁR 2004: 77–80.

- Sz-Zs 5. Akadémiai Kiadó, Budapest. 87–88.
- ÉGETŐ Melinda 2001: Szőlőművelés és borászat. In Paládi Kovács Attila (főszerk.): *Magyar Néprajz II. Gazdálkodás*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 527–595. (Magyar néprajz nyolc kötetben)
- FRANK Ignác 1845: *A közigazság törvénye Magyarhonban*. 1. rész. Buda.
- GELENCSÉR József 1985: Az öröklési szokások változása a Káli-medencében. In S. Lackovits Emőke (szerk.): *A Veszprém Megyei Múzeumok közleményei* 17. Veszprém. 643–657.
- GELENCSÉR József 1988: Ledolgozások munkák a Káli-medencében. *Kapcsolatok rendszere a Káli-medence falvaiban a 18. századtól a 20. századig. A Veszprémi Bakonyi Múzeum történeti-néprajzi kutatásának újabb eredményei a Káli-medencében*. Veszprém Megyei Múzeumok Igazgatósága, Veszprém. 165–188. (Néprajzi tanulmányok)
- GELENCSÉR József 1994: A kisnemesi múlt emlékei a Káli-medencében. *Ethnographia* CV/2. Budapest. 583–613.
- HOMOKI-NAGY Mária 2003: *Egyes szerződési típusok a dél-alföldi mezővárosok joggyakorlatában*. SZTE ÁJK, Szeged. (Acta Universitatis Szegediensis. Acta Iuridica et Politica)
- KAJTÁR István 2004: *Bevezetés a jogi kultúrtörténetbe*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest – Pécs. (Institutiones juris)
- KÓSA László 2001: „Hét szilvafa árnyékában” *A nemesség alsó rétegének élete és mentalitása a rendi társadalom utolsó évtizedeiben Magyarországon*. Osiris Kiadó, Budapest. (Osiris könyvtár Történelem)
- MÁRKUS Dezső (szerk.) 1907: *Magyar Jogi Lexikon*. (VI. köt.) Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, Budapest.
- MEZEY Barna 2007: *Magyar jogtörténet*. Osiris Kiadó, Budapest. (Osiris tankönyvek)
- NAGY Janka Teodóra 1998: *Jogi néphagyományok két gömői faluban*. Kossuth Lajos Tudományegyetem Kiadó, Debrecen. (Gömör néprajza)
- ORSZÁGBÍRÓI ÉRTEKEZLET 1861: *Ideiglenes Törvénykezési Szabályok*. Pest.
- PALÁDI-KOVÁCS Attila 1981: A kisnemesek utódai a paraszti társadalomban (XIX-XX. század). *A Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve* VII. 163–180.
- PALÁDI-KOVÁCS Attila 2000. Kisnemesi társadalom és kultúra. In Paládi-Kovács Attila (főszerk.): *Magyar Néprajz 8. Társadalom*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 138–172. (Magyar néprajz nyolc kötetben)
- SELMECZI KOVÁCS Attila 2009: *Elfeledett magyar mesterségek és népélet*. Cser Kiadó, Budapest.
- S. LACKOVITS Emőke 2002: *Köveskál*. Száz Magyar Falu Könyvesháza Kht., Budapest. (Száz magyar falu könyvesháza)
- SZENTIVÁNYI Béla 1943: *A piarista kuszodiátus gazdaságtörténete*. Szent István Társulat, Budapest.
- VAS Gereben 1864: *Községi tanácsadó, községi elöljárók, jegyzők és ügyködők számára*. Trattner-Károlyi Nyomda, Pest.
- WERBŐCZY István 1897: *Werbőczy István Hármaskönyve*. Franklin Társulat, Budapest. (Magyar Törvénytár 1000–1895)

Képmelléklet:

1. kép: Győrffy Kálmán Nemes Somogyi Gergely 1797-es iratládájával (Gelencsér József felvétele - Köveskál, 1982.)
2. kép: A köveskáli Nemes Győrffy család iratládája (Gelencsér József felvétele - Köveskál,

1982.)

3. kép: Dr. Simonyi Ernőné barátnőjével (Lukács László felvétele - Kővágóörs, 1983.)